

KEVORK PAMUKCIYAN'IN KALEMİNDEN İSTANBUL'DAKİ YANGINLAR VE DOĞAL AFETLER (17-19. YÜZYILLAR ARASI) *

Yrd. Doç. Dr. Melek SARI GÜVEN
Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü

Özet: Bu bildiri, tarih yazım çalışmalarında bulunmuş Ermeni araştırmacı Kevork Pamukciyan'ın kaleminden İstanbul ve çevresinde 17. ve 19. yüzyıllar arasında meydana gelen doğal afetler ve yangınlar konularına odaklanmıştır. Bu yazının amacı, toplumun sosyal ve ekonomik dengelerini derinden etkileyen ve insanların iradeleri dışında gelişen deprem, şiddetli kışlar, yangınlar ve salgın hastalıklar gibi olayların Ermeni kaynaklarını kullanan Pamukciyan'ın kaleminden nasıl aktarıldığının incelenmesidir. Pamukciyan'ın tüm eserleri incelenmiş ve bu konuyla ilgili veriler toplanmıştır. Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Pamukciyan'ın kısa bir yaşam öyküsü ve eserleri, ikinci bölümde ise İstanbul'daki yangınlar ve doğal afetler merkezli çalışmaları ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kevork Pamukciyan, yangın, deprem, İstanbul

ACCORDING TO KEVORK PAMUKCIYAN FIRE AND NATURAL DISASTERS IN ISTANBUL (BETWEEN 17TH AND 19TH CENTURY)

Abstract: This paper studies on the historiographical researchers conducting by Kevork Pamukciyan's view, in İstanbul between the 17th and 19th Century. Natural disasters and fires that occurred between these centuries focused on the subject. The purpose of this study, using the Armenian resources how did Pamukciyan explain the society, social and economic events profoundly affect the people's will, such as severe winters, fires and outbreaks of events and diseases. Pamukciyan examined all the works and the data collected on this topic. This study consists of two parts, a short biography and works are the first part, fires and natural disasters in İstanbul are the second arts of the this study.

Keywords: Kevork Pamukciyan, fires, natural disasters, İstanbul

Kısa Özgeçmişi

Kevork Pamukciyan, 23 Şubat 1923 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Mikayel Pamukciyan, Osmanlı döneminde kumaş ticareti, Cumhuriyet döneminde ise katiplikle uğraşmış Kayserili bir tüccardır. Annesi Hacı Nazeli – Hacıgül, II. Abdülhamit tarafından salise rütbesiyle nişanlandırılan Hacı Mardiros Efendi Lusaryan'ın kızıdır.

* Bu çalışma 2005 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ermeni Dili ve Kültürü Yüksek Lisans programında tamamlanmış olan "Kevork Pamukciyan'ın Tarih Perspektifinden Olaylara Bakış" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Pamukciyan 1937 yılında Nersesyan –Yermonyun Okulundan mezun olduktan sonra, 10. sınıfa kadar Kadıköy'deki Saint Joseph Fransız Kolejine devam etmiştir. 1942 – 1956 yılları arasında Üsküdar, Edirnekapı, Balıklı Ermeni mezarlıklarında iki bin kadar önemli mezar taşı kitabesini ve İstanbul'daki Ermeni Kiliselerinin vaftiz kayıtlarını derlemiştir. 1967 'de başladığı Patrikhanedeki kütüphane idareciliği görevine 1977'ye kadar devam etmiş, 1982 yılındaki emekliliğine kadar da genel sekreterlik görevinde bulunmuştur. 1968 – 1978 yılları arasında Şoğat (Işık Damlası) dergisinin, sonra da patrikhane salnamesinin editörlüğünü yapmıştır. Araştırmacı bir kimliğe sahip olan Pamukciyan Ermenice ve Türkçe ile birlikte on bir dili iyi ve orta derecede bilmekteydi.

Edebi çalışmalarına 1943 yılında Nor Lur (Yeni Haber) gazetesinde başlayan Pamukciyan'ın günlük, Marmara ve Jamanak (Vakit); haftalık Aysor (Bugün), Carakayt (Işın) ve Baykar (Mücadele) ve bazı Ermenice dergilerde yazıları yayımlanmıştır. 1949'dan itibaren yurt dışında yayımlanan bazı Ermenice dergi ve gazetelerde de yazıları yayımlanmıştır. Ermenistan basınında da yayımlanmış bazı makaleleri vardır.

1950 – 1990 yılları arasında, aralarında İstanbul Ansiklopedisi, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Hayat Tarih Mecmuası, Türk Tarih Kurumu Belleteni, Tarih ve Toplum, Türk Folkloru gibi dergi ve ansiklopedilere yazıları ile katkılarda bulunmuştur.¹ 23 Eylül 1996'da tedavi gördüğü Surp Agop Hastanesi'nde hayatını kaybetmiştir.²

Kevork Pamukciyan edebiyat ya da tarih alanında eğitim almamış olmasına rağmen bu iki alana da önemli katkılarda bulunmuştur. Ermeni harfli Türkçe edebi eserleri Türkçe'ye kazandırması bu konuda çalışma yapan edebiyatçılara önemli kaynak oluşturmuştur. "İkinci Sultan Mahmut'a Dair Ermeni Harfli Türkçe Dört Manzum Methiye" , "II. Murat Devrine Ait Bir Hikâye" , "1826 Yılı Hoca Paşa Yangını Hakkında Bir Destan" bu konuda yaptığı çalışmalardan bir kaçıdır. Onun en önemli özelliği büyük ölçüde Ermeni kaynaklarını kullanmasıdır. Üzerinde önemle durduğu konular arasında; İstanbul'daki Ermeni Nüfusu, sosyal ve kültürel hayata katkıda bulunan Ermeniler, Ermeni Okulları ve XVII. , XVIII, XIX. yüzyıllardaki doğal afetler ve yangınlar yer almaktadır. İzmir ve Bursa'daki yer sarsıntıları hakkında yazılar yazmış olsa da araştırmalarının büyük çoğunluğu İstanbul'da gerçekleşen doğal afetler ve yangınlar oluşturmaktadır. Bize bu bilgileri ulaştırırken Türk kaynakları da kullanmış olmakla birlikte büyük ölçüde Ermeni tarihçilerinden ve Ermenice belgelerden yararlanmıştır. Kullandığı kaynaklar çok geniştir. Kendi

¹ Kevork Pamukciyan, 'Kevork Mikayeli Pamukciyan (Otobiyografi) ' , *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.I)*, yay.haz.:Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.13-16.

² Turgut Kut, "Baron Kevork Tıbir Pamukciyan'dan Anılar", *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.I)*, yay. haz.:Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 27.

gözlemlerinin yanında çevresindekilerden intikal eden bilgiler ve belgeler, vaftiz kayıtları, mezar taşı kitabelerini de kaynak olarak kullanmıştır. Ermenistan'daki Mesrop Maştots Kütüphanesinden, Ermenice salnamelerden ve Ermeni harfli Türkçe destanlardan yararlanmıştır. En çok bilgilerine başvurduğu tarihçiler arasında XVIII. asır İstanbul'u konusuyula ilgili İnciciyan, XVII. Asır İstanbul'u için Eremya Çelebi Kömürçiyen, İstanbul Topografyası için tarihçi Sarkis Tıbir Hovhannesyan'dan; diğer çalışmaları içinde Baş Piskopos Ayvazovski, 19.asrın meşhur Ermeni tarihçisi Avedis Berberyan, Ermeni edip, tarihçi ve hukukçu Hrand Asadur, Rahip Vartan ve Ermeni tarihçi ve biyograf Arşag Alboyacıyan'dan yararlanmıştır. Kaynak aldığı Osmanlı tarihçileri arasında Ahmet Cevdet Paşa, Naima, Mehmet Raşit, Vasıf Ahmet Efendi ve Solakzade Mehmet Hemdemi yer alır. Yakın dönem Türk tarihçilerinden Semavi Eyice, Ahmet Refik Altınay, Nurşen Mazıcı; deprem tarihi uzmanı olarak da Hüseyin Soysal'ın çalışmaları ona rehberlik etmiştir.

Pamukciyan, *"bagajında halkın tarihinden bir şeyler taşıma kaygısının ağır bastığı bir alan olan yerel tarihçilik"*³ ve kent tarihçiliği çerçevesinde çalışmalarını sürdürmüştür. Konu aldığı alan özellikle İstanbul ve çevresi olmuştur. Şehrin semtleri, Ermeni mektepleri, hastaneleri, mezarlıkları ve İstanbul'da yaşayan Ermeni halkı zaman zaman amatörce ve ardarda gelen bilgi yığınları şeklinde yazılarında yer almıştır. Belli bir alana yönelik eldeki bu veriler tarihsel boşlukları doldurarak toplumsal tarih açısından bir veri oluşturmaktadır.

Osmanlı Döneminde İstanbul Depremleri:

Kevork Pamukciyan'ın aktardığı bilgilere göre Osmanlı döneminde İstanbul'da olan ilk şiddetli deprem 16 Ocak 1489 yılında olmuştur. Pamukciyan'a göre binalar ve minareler büyük ölçüde zarar görmüştür. İkinci büyük deprem 22 Ağustos 1509 yılındadır ve tarihe "kıyamet-i sugra" küçük kıyamet adıyla geçmiştir. Sarsıntılar kırk beş gün sürmüştür. 109 camii, 1070 ev tamamen yıkılmış, Yedikule surları ve Topkapı Sarayının surları da büyük ölçüde yıkılmıştır. Su yolları zarar gördüğünden bir çok yeri su basmıştır. Ahşap oldukları için kiliselerde hasar meydana gelmemiştir. Bu depremden sonra II. Beyazıt İstanbul'un onarılması için emir vermiş; Galata Kulesi, Galata Surları, Topkapı Sarayı, Rumeli ve Anadolu Hisarları onarılmıştır.

Bundan sonraki önemli deprem 30 Nisan 1557'de olmuştur. 28 Haziran 1648'deki deprem de büyük hasara yol açmıştır. Eremya Çelebi Kömürçiyen'a göre deprem güneş batımından sonra ani ve korkunç bir uğultu ile başlamıştır; üç sarsıntı olmuştur; deniz üzerindeki gemiler

³ Erdal Aslan, "Yerel Tarihin Tanımı, Gelişimi ve Değeri", *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar, Küreselleşme ve Yerelleşme, Üçüncü Uluslararası Tarih Kongresi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2000, s.195.

çarpışmıştır. Kömürciyan'a göre 6 Şubat 1659'daki depremde birçok ev tamamen, hisar surları kısmen yıkılmıştır.

11 Temmuz 1690'daki deprem gece olmuştur ve sarsıntılar birkaç gün devam etmiştir.¹⁶ Mart 1712'deki deprem İstanbul'un büyük depremlerindedir.²⁴ Mayıs 1719'daki depremde büyük hasarlar meydana getirmiştir.³⁰ Temmuz 1752 günkü depremde de bazı binalar yıkılmıştır.

3 Eylül 1754 tarihli depremde de büyük hasarların meydana gelmiştir.⁴ Hovhannesyan'a göre asırlar boyu İstanbul şiddetli veya hafif bir çok depreme maruz kalmıştır. Son yüzyıllardaki en büyük ve en yıkıcı olanı 11 Mayıs 1766 sabahı meydana gelen depremdir. Bir yıl aralıklarla devam etmiş ve 50 gün boyunca her gün sarsıntı olmuştur. 22 Mayıs 1766 depremi güneş doğduktan az sonra Kurban Bayramının 2.günü olmuştur. Halk uzun süre çadırlarda barınmış, bazı kimseler şuurunu kaybetmiştir. Topkapı Sarayı'nda hasara uğradığından III. Mustafa şehri terk etmiştir. Şehrin su şebekesinde önemli arızalar meydana gelmiştir. Depremde 300 kişi hayatını kaybetmiştir. Can kaybının az olmasının sebebi, bayramdan dolayı halkın evlerinde olmamasına bağlanıyor.²⁵ Temmuz'da çok şiddetli bir sarsıntı daha olmuştur. Yeraltındaki infilak sesleri ve göğe yükselen duman halk arasında paniği artırmıştır.

Hovhannesyan'ın 1766 büyük depremi ile ilgili verdiği bilgilerin metni Erivan'daki Mesrop Maşdots Kütüphanesindeki 10721 sayılı el yazısından alınmıştır. Bu metnin tercümesini bize Kevork Pamukciyan sunmuştur.⁵

Kevork Pamukciyan'a göre bu büyük depremle ilgili bilgi veren diğer önemli kaynaklar; Minas Ceryanoğlu Destanları, Rahip Gugas İnciciyan'ın Coğrafya ve Boğaziçi eserleri ve Sarki Tıbir'in eserleridir.⁶

Tarihçi Berberyan'a göre (1798 – 1873), 23 Eylül 1841 depremi şehri üç kez sallamış büyük bir depremdir.

İstanbul'un en şiddetli depremi 10 Temmuz 1894'te vuku bulmuştur. Güneyden kuzeye üç şiddetli sarsıntı hissedilmiş ve 125 gün sürmüştür. Deprem merkezinin Yeşilköy'den 8 km. uzaklıkta, güneydoğu istikametinde olduğu tespit edilmiştir. İki gün sonra birincisine yakın şiddette bir deprem daha olmuş birkaç saniye sürmüştür. Şehir büyük ölçüde zarar görmüştür. Ancak

⁴ Kevork Pamukciyan, 'Osmanlı Dönemlerinde İstanbul Depremleri' , *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.I)*, yay.haz.:Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.61-64.

⁵ Kevork Pamukciyan, "Sarkis Sarraf – Hovhannesyan'a Göre İstanbul'un 1766 Büyük Depremi", *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.I)*, yay.haz.:Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.80-81.

⁶ Kevork Pamukciyan, "1766 Büyük İstanbul Depremi", *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.I)*, yay.haz.:Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.65-70.

adalarda daha büyük hasar meydana gelmiştir. Burgaz'da yangına sebep olmuştur.⁷ Pamukciyan, babası Mikayel Pamukciyan'ın şahit olduğu bu depremi onun ağzından şöyle anlatıyor: “Jülyen takvimle 28 Haziran, Gregoryen takvimle ise 10 Temmuz 1894 tarihinde öğle vakti vuku buldu. Aniden, pencerelerin camları korkunç bir gürültüyle sallanmaya başladı. Bundan sonra kendimi kaybetmişim. Depremden duvarlar yıkılmış ve ağırlıklarından döşeme aşağı kata çökmüştü. Gece geç vakit birkaç yer sarsıntısı daha hissedildi. Sarsıntılar birkaç hafta daha devam etti.”⁸ Babasının yazdıklarından yararlanarak bize aktardığı diğer bilgiler ise “Küçük Safran Hanın” tamamen yıkıldığı ancak depremin fazla zayıya sebep vermediği yönündedir.⁹

1894'ten 1994 yılına kadar geçen yüz yıllık dönemde İstanbul'da yıkıcı etkisi olan bir deprem olmamıştır.¹⁰

Osmanlı Döneminde İstanbul Yangınları

Kevork Pamukciyan İstanbul yangınlarını anlattığı makalelerinde özellikle 1660 yangını üzerinde durmuştur. Eremya Çelebi'ni ve Meğrili Patrik İstepannos'un tasvirleri ve eserlerini Türkçe'ye kazandırarak bize bilgiler vermiştir. Kendisi de bize tarihi İstanbul yangınlarıyla ilgili çeyrek asırdır uğraştığını belirtmektedir.

1660 İstanbul yangınının Eremya Çelebi'ye göre 14 Temmuz 1660 Cumartesi günü başladığını belirten Pamukciyan Mehmet Halife'ye göre ise 4 Temmuz Cumartesi günü başladığına dair bilgiyi rakamda yapılan bir baskı hatası olarak belirtir.¹¹ Bu konuyla ilgili Meğrili Patriğin tasvirnamesinin Girabar denilen eski Ermeni dilinden çevirisini yapıp makalesinde bize sunmuştur. Bu tasvirnamenin içeriğini Allah'ın gazabı ve aykırı hareketlerden dolayı bir cezası olarak tanımlayan patrik bu gibi olayların ders almak için verildiğini söyler. Kitab-ı Mukaddesten yaptığı alıntılarla tasvirnamesine devam eder.¹²

Pamukciyan' yangının Mehmet Halife'ye göre Ayazma Kapıdan dışarıda; Eremya Çelebi'ye göre ise Ayazma Kapısından çıktığını yazıyor. Ancak yangının çıkış nedeniyle ilgili hiçbir bilgiye yer vermiyor. Yangının Samatya ve Fatih'e kadar yayıldığını ve o zaman ki şehrin yarısını küle

⁷ Kevork Pamukciyan, 'Osmanlı Dönemlerinde İstanbul Depremleri' , *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.1)*, yay.haz.:Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.61-64.

⁸ Kevork Pamukciyan,“1893 Kolera Salgını ve 1894 Büyük Depremi”, *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar,c.1)*,yay.haz.:Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002,s.83-88

⁹ Kevork Pamukciyan,“1893 Kolera Salgını ve 1894 Büyük Depremi”, *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar,c.1)*,yay.haz.:Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002,s.83-88

¹⁰ Osmanlı Dönemlerinde İstanbul Depremleri' , *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.1)*, yay.haz.:Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.64.

¹¹ Kevork Pamukciyan, 'İstanbul'da 1660 Yangını Hakkında Yeni Vesikalar' , *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.1)*, yay.haz.:Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.91-96.

¹² Kevork Pamukciyan, 'Meğrili Patrik İstepannos'un 1660 İstanbul Yangını Tasvirnamesi' , *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.1)*, yay.haz.:Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.97-101.

çevirdiğini yazıyor. Mehmet Halife'ye göre yangının bilançosu şudur: 2700 kişi yanmıştır, 120 saray, yüzden fazla mahzen, 360 camii, 40 hamam ve bir çok bina harap olmuştur. Şehirde kıtlık baş göstermiştir. Eremya Çelebi yangını mahşer gününe benzetmiş, Aznavuroğlu'na göre bazıları şuurlarını kaybetmiştir.

Pamukciyan 1660 yangınını müşahit olarak anlatan üç Ermeni şahıs olduğunu söyler. Birincisi, bu konuda bir eser yazmış ve sonunada manzum mersiyeler ilave etmiş olan Eremya Çelebi'dir. Pamukciyan'a göre bu eserin metni Kudüs Ermeni Patrikhanesi Kütüphanesinde bulunmaktadır.1660 yılından sekiz yıl önce gerçekleşen ve Eremya Çelebi'ye göre yeni bezesden'in karşısından başlayıp şiddetli rüzgar sebebiyle dört bir yan yayılan bir diğer yangından da haberdar olmaktadır. Bir buçuk gün süren bu yangında halk büyük zarar görmüştür.¹³ 1660 yangınıyla ilgili Eremya Çelebi'nin çıkardığı hasra tablosu şöyledir: "1000 mescit, 70 camii, 9 kilise, 36 sinagog, 200 değirmen, 13 çarşı, 45 fırın, 90 hamam , bir çok saray, köşk, ev, mektep ve medrese yanmıştır. 42 süren yangından kaçanların bir kısmı Bursa'ya, İzmit'e ve yakın yerleşim bölgelerine dağılmışlardır. Kırım'a ve Mısır'a gidenler olmuştur. Bazıları ise öz memleketlerine dönmüşlerdir. Yangından sonra ekmek ve su kıtlığı baş göstermiştir. Çeşmelerin su yolları hasara uğramıştır."¹⁴ İkinci şahıs ise bir halk şairi olan Aznavuroğlu'dur. Yangın hakkında yazdığı yedi kıtadan oluşan manzum eseri ve Türkçe yazdığı manzumeler bize bilgi verir. Ermeni harfli Türkçe olarak yazılmış olan ve Pamukciyan tarafından bize aktarılan manzumun bir dördlüğü şöyledir:

*Isdampolda yangın olduğu sene,
Fırınlardan ekmek alınmaz oldu,
Cumle yanan yere derler verane,
Çarşıların adı angılmaz oldu."*

Üçüncü kişi ise Meğrili Patrik adında bir ruhanidir.¹⁵ Kevork Pamukciyan 17.yüzyıldaki İstanbul yangınlarını incelerken yukarıda adı geçen Ermeni kaynaklarından Türkçe'ye çeviriler yaparak bize bu bilgileri aktarmıştır. Verilen bilgiler yangınların çıktığı tarihleri ve etkilediği alanları büyük ölçüde belirtmesine rağmen yangınların çıkış nedenleri ve alınan tedbirler hakkında yeterli açıklamalara sahip değildir. Bunun yanında hasar gören binalar ve insan kayıpları belirtilmeye çalışılmış, bunların neden olduğu ekonomik kayıplar hakkında rakamsal bilgi verilmemiştir.Kilise ve

¹³ Kevork Pamukciyan, "İstanbul'da 1660 Yangını Hakkında Yeni Vesikalar", İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.I), yay.haz.:Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.91-96.

¹⁴ Kevork Pamukciyan, 'Eremya Çelebiye Göre İstanbul'un 1660 Yangını', İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.I), yay.haz.:Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.102-106.

¹⁵ Kevork Pamukciyan, 'İstanbul'da 1660 Yangını Hakkında Yeni Vesikalar' , İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.I), yay.haz.:Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.93-96.

sinagogların depremlerden az etkilenmesini bu yapıların ahşap olmasına bağlayan Pamukciyan, yangınların bu tür yapıları fazla etkilememesi konusunda yeteri kadar aydınlatıcı bilgi vermemiştir. Bu dönemdeki doğal afetler ve yangınlarla ilgili mevcut Osmanlı kaynakları da yaklaşık olarak aynı verileri bize sunmaktadır. Pamukciyan'ın yaptığı bu çalışmanın önemi ise Osmanlı nüfusunun belli bir çoğunluğunu oluşturan azınlıkların verileriyle bu dönemin aydınlatılmasına yaptığı katkıdır. İstanbul yangınlarının aydınlatılmasında tarihçi, halk şairi ve patrik olan üç Ermeni kaynağından bize aktardığı verilerle Pamukciyan bir köprü görevini görmüştür.

İstanbul'un Şiddetli Kışları ve En Büyük Sel Felaketi

Pamukciyan, İstanbul'un şiddetli kışlarıyla ilgili *İstanbul Dergisi* için yaptığı çalışmada en şiddetli kışın 1929 yılında yaşandığını söyler. Bununla ilgili olarak çocukluğunda ağır kış şartlarından dolayı üç ay kadar okula gidemediğini belirtir. Araştırmacı, İstanbul'un şiddetli kışları hakkında Ermenice kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmadığını söyler. Bu konuyla ilgili saydığı kaynaklardan beş tanedir. Bunlardan biri 25 Aralık 1939 tarihli *Nor Lur (Yeni Haber) Gazetesinde* yayınlanan "*İstanbul'un Şiddetli Kışları*" başlıklı isimsiz bir makaledir. Tercümesini Pamukciyan'ın yaptığı bu makalede 401 yılından itibaren İstanbul'da yaşanan kışlara yer verilmiştir. Bu ilk dönemlerde korkunç soğukların nedeni Hıristiyanlarca Allah'ın gazabıydı. Miladi 401 yılında İstanbul'da korkunç soğuklar oldu, Boğaziçi ve Haliç tamamen dondu. 8.yüzyılda ise Boğaziçi tamamen dondu, halk ve din adamları bunu yine dini bir sebebe bağladılar. Yine bu yüzyılın ortalarında yaşanan soğuklarda Karadeniz'den Boğaziçi'ne ve Marmara'ya kadar buz parçaları sürüklendi. 755 yılında yaşanan soğuk ise Marmara Denizinin kuzey sahilleri, Haliç, Boğaziçi ve hatta Karadeniz'in tamamen donmasına sebep oldu. 763 yılında yaşanan şiddetli soğuk dalgası Sarayburnu'ndaki surların yıkılmasına sebep oldu. 928 ve 934 yıllarında Bizans'ın kıyıları buz tuttu. 13.yüzyılda Boğaziçi ve Haliç tamamen dondu.

1453'te Türkler Bizans'ı zaptettikten sonra uzun bir dönem şiddetli kışlara tesadüf edilmedi. 1620 –1621'de ise Boğaz ve Haliç tamamen donduğundan Avrupa yakasından Asya yakasına buzlar üzerinden yaya ve araba ile geçmek mümkün oldu. 1621'den sonra İstanbul'da pek ağır kışlar görülmedi. 1669, 1755, 1823,1862 yıllarında Haliç'in ve Boğazın suları dondu. 1878'de Osmanlı – Rus harbi sırasında şiddetli soğuk nedeniyle kıyıları dondu, en ağır kış ise 1929'da yaşandı. İstanbul'da denizin bazı kısımları dondu ve Karadeniz'den gelen büyük buz parçaları boğazdan içeri akın etti.

Bahsedilen diğer kaynaklar Kemahlı Rahip Krikor'un kronolojisi, Vazken Hagopyan'ın 13-18.yüzyılları kapsayan eseri, Avedis Berberyan'ın Ermeni Tarihi ile ilgili esri ve kronolojisidir. El yazması bir kaynak olarak ta Mağakya Çelebi Cevahiryan'ın 1730 sıralarında hazırladığı

Vakayiname adlı eseridir. Bu eserin aslı Venedik Mıkhitaristler Tarikatının 1645 nolu el yazmasıdır. Mevzular İstanbul ve diğer şehirlerle ilgilidir. Tarihler Ermeni Domar takvimi ile kaydedilmiştir. Burada tesadüf edilen ağır kışlar şunlardır: 1621 yılında İstanbul ve Galata'nın donduğunu ve insanların bu iki yer arasında yaya gidip geldiklerini, 1669 yılında ağır kışın kuşları ve diğer hayvanları telef ettiğini, 1685 yılındaki kışta İstanbul'da 50 dirhemlik ekmeğin iki kuruşa satıldığını yazar. Pamukciyan'a göre ekmeğin pahalı olması kışın şiddetli geçtiğine dair bir delil sayılır.

Kevork Pamukciyan Cumhuriyet Dönemi'nin ikinci ağır kışının ise 1954 yılında yaşandığını irili ufaklı buz kütlelerinin boğazdan geçerek İstanbul limanını kapattığını ve günlerce deniz trafiğinin aksadığını yazar.¹⁶

İstanbul'da yaşanan sel felaketleri hakkında bilgi alabileceğimiz beş kaynaktan bahseder. En büyük sel felaketi olarak bilinen 11 Ekim 1789 tarihinde İstanbul'da ve Boğaziçi köylerinde yağın tufanvari sağanak, büyük hasara ve tek tük can kaybına neden olmuştur. Bu konuda bilgi veren kaynaklardan biri değirmenci olduğu bilinen ancak ismini bilemediğimiz biridir. Pamukciyan'ın çevirisi ile açığa çıkan bu yazın bize seller hakkında bilgi verir. Bu sel afeti ile ilgili diğer bir kaynak İnciciyan'ın kayıtlarında geçer. İnciciyan, iki günlük yağışlar sonunda büyük sel meydana geldi, İstanbul ve köylerine zarar verdi, evleri yıktı ve birçok hayvanını ve insanı denize sürükledi der.

Diğer bir kaynak olarak gösterilen Başpiskopos Ayvazovski'nin *Osmanlı Devleti Tarihi* adlı eseri bize bu konuda bilgi verir. İstanbul'da yaşamış olan tarihçi Avedis Berberyan ve Arabgirli Mardiros Başdiyakos bu konuda bilgi verenlerdendir. Mustafa Cezar'ın *Tarih-i Cevdet*'ten aldığı birkaç bilgiyi de hazırladığını söylediği çalışmada 1790 olarak geçen büyük selin asıl tarihini 1789 olduğuna dair bir uyarıyı Pamukciyan'ın makalesinin sonunda görüyoruz.¹⁷

Kevork Pamukciyan, olayların ayrıntısından çok yararlandığı kaynaklar açısından önemlidir. İstanbul'daki doğal afetler ve yangınları tanıtmaktan çok o dönemdeki bilgilere ulaşabileceğimiz Ermeni kaynaklarını tanıtmıştır. Makalelerinde kullandığı Ermenice metinleri Türkçe'ye çevirmiş, Ermeni harfli Türkçe destan ve şiirlerin transkripsiyonunu yapmıştır. Aldığı bilginin kaynağını açık ve net olarak belirtip hatta o esere nereden ulaşabileceğimiz konusunda da bilgi vermiştir. Bu kaynakların bulunduğu kütüphaneyi ve eserlerin bulunduğu bölümleri bilgi olarak vermiştir.

¹⁶ Kevork Pamukciyan, "Ermeni Kaynaklarına Göre İstanbul'un Şiddetli Kışları", *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkıları,c.1)*, yay.haz.:Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002,s.114-118.

¹⁷ Kevork Pamukciyan, "İstanbul'un En Büyük Sel Felaketi", *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkıları,c.1)*, yay.haz.:Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002,s.107-111.

Yazdığı yazılarda kendi fikirlerinden çok kaynakları aktarmış kendi yakın olduğu, bildiği, tanıdığı kaynakları kullanarak belgelere dayanan bilgiler vermiştir. Yazılarında fazla yorum yapmamasına rağmen yapılan yorumlara yer vermiştir. Buna örnek olarak Türkçe ve Ermenice gazetelerden yararlanmasını gösterebiliriz. Kullandığı kaynaklar vaftiz kütükleri, hatıralar, kendi dönemi öncesi tarihçiler ve çağdaş tarihçiler, kendi deneyimleri ve başından geçen olaylar, belgeler, mektuplar ve şiirlerdir. Kullandığı kaynakların dili ağırlıklı olarak Ermenice'dir. Bunun yanında Türkçe ve Ermeni harfli Türkçe'yi de kullanmıştır. Yaptığı çalışmalarla Ermeni kaynaklarını Türk tarihine sunmuştur.

KAYNAKÇA

Aslan, Erdal, "Yerel Tarihin Tanımı, Gelişimi ve Değeri", *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar, Küreselleşme ve Yerelleşme, Üçüncü Uluslararası Tarih Kongresi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı İstanbul, 2000.

Kut, Turgut, "Baron Kevork Tıbir Pamukciyan'dan Anılar", *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.1)*, yay. haz.: Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Pamukciyan, Kevor, "İstanbul'da 1660 Yangını Hakkında Yeni Vesikalar", *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.1)*, yay. haz.: Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Pamukciyan, Kevork, "1766 Büyük İstanbul Depremi", *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.1)*, yay. haz.: Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Pamukciyan, Kevork, "1893 Kolera Salgını ve 1894 Büyük Depremi", *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar,c.1)*, yay. haz.: Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Pamukciyan, Kevork, "Eremya Çelebiye Göre İstanbul'un 1660 Yangını", *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.1)*, yay. haz.: Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Pamukciyan, Kevork, "Ermeni Kaynaklarına Göre İstanbul'un Şiddetli Kışları", *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar,c.1)*, yay. haz.: Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Pamukciyan, Kevork, "İstanbul'un En Büyük Sel Felaketi", *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.1)*, yay. haz.: Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Pamukciyan, Kevork, "Kevork Mikayeli Pamukciyan (Otobiyografi)", *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.1)*, yay. haz.: Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Pamukciyan, Kevork, "Meğrili Patrik İstepannos'un 1660 İstanbul Yangını Tasvirnamesi", *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.1)*, yay. haz.: Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Pamukciyan, Kevork, "Osmanlı Dönemlerinde İstanbul Depremleri", *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.1)*, yay. haz.: Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Pamukciyan, Kevork, "Sarkis Sarraf – Hovhannesyan'a Göre İstanbul'un 1766 Büyük Depremi", *İstanbul Yazıları (Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.1)*, yay. haz.: Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002.